

D.17/12
s.12

01-3289

S A Y I 1 2 • 2 0 0 4

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

KİTÂBİYAT

İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu

ed. Cafer Sadık Yaran

İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001. 350 sayfa.

Eser, “Önsöz”, “Giriş” ve iki bölümden oluşmaktadır. Eserdeki iki bölüm sırasıyla çağdaş Batı düşüncesinde ve İslâm düşüncesinde “dinlerin doğruluk, kurtarıcılık ve birarada yaşama sorunu”nu inceleyen dörder makale içermektedir. Kitabın Batı düşüncesiyle ilgili “Birinci Bölüm”ü dinsel dışlayıcılık, dinsel kapsayıcılık ve dinsel çoğulculuğun tanıtıldığı makalelerden oluşmaktadır. Kitabın İslâm düşüncesiyle ilgili olan “İkinci Bölüm”ündeki makaleler, Kur’an’da, sünnette, kelimada ve tasavvufta ötekine bakış şeklinde tasarlanmıştır.

Bir derleme olması sebebiyle, kitabın bütünlüğünü dikkate almak kadar içindeki makalelerin de ayrı ayrı ele alınması yerinde olacaktır. Mustafa Köylü “Dinsel Dışlayıcılık (Exclusivism)” başlığı altında Batı’daki, özellikle Hıristiyanlık mensuplarının dışlayıcılığının hem dinî boyutunu hem de kültürel ve siyasal boyutunu incelemekte; Müslümanlarla yaşanan çekişmelere değinmektedir. Köylü dinî boyutunu incelediği dışlayıcılığın, hoşgörüsüzlük demek olmadığını belirtmektedir (s. 13-14). Müellif dışlayıcılığı benimseyen fikir adamlarından Alister E. McGrath, R. Douglas Geivett ve W. Gary Phillips’in görüşlerine de yer vermektedir. Çoğulculuğa yer açmak için dışlayıcılığa yöneltilen eleştirilere McGrath’ın verdiği cevaplar, İncil’deki ayetlerin nasıl yorumlanacağına ilişkin tartışmalar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Köylü “Dışlayıcılığın Siyasî ve Kültürel Boyutu” başlığı altında dinlerarası diyalogdan bahsederken Hıristiyanların samimi olup olmadıkları, bir art niyetlerinin bulunup bulunmadığı sorularına da cevap aramaktadır. Diyalogun samimiyet

gerektirdiğini belirten yazar (s. 46), hem bir kurum olarak diyalogu başlatan kilisenin hem de konuyla ilgilenen Hıristiyan yazar ve düşünürlerin bir kısmının samimi olmadıkları kanaatini (s. 47) kilise belgelerinden ve çeşitli yazarların çalışmalarından hareketle ortaya koymaktadır. Nihayet yazanın kendisi de Hıristiyanlıktaki otoriter metinlerin dışlayıcı bir yorumu desteklediğini belirtir. Müellif gerek kurumlar düzeyindeki gerekse şahıslar düzeyindeki diyalog faaliyetlerinin samimiyetsizliğinden hareketle, dışlayıcılığın başka dinlere karşı takınılan en tutarlı tavır olduğu kanaatini ifade etmekte ve İslâm açısından da dışlayıcı bir tavrı önermektedir.

Kitaptaki “Dinsel Kapsayıcılık (Inclusivism)” başlıklı ikinci makalede (s. 67-82) Yaran, kapsayıcılığı savunan düşünürlerden Karl Rahner ve Carl H. Pinnock’un görüşlerini ve bunlara özellikle de dinî çoğulculuğu savunanlar tarafından getirilen eleştirileri ele almaktadır. Yazar makalesinin sonunda sunduğu değerlendirmede kapsayıcılığın olumlu ve olumsuz özelliklerini ortaya koymakta, olumlu özellikleri arasında ılımlılığı ve orta yol oluşunu saymaktadır. Bu özellikleri belirlerken bakış açısının önemine dikkat çeken Yaran, muhafazakâr bakış açısından olumlu görülebilecek bir özelliğin, liberal bakış açısından olumlu görülmebileceğini de belirtir (s. 79).

Mahmut Aydın, “Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith’de Dinsel Çoğulculuk” başlıklı makalesinde (s. 83-126) Smith’in entelektüel gelişimini, metodolojisini yani “din” ve “dinler” terimlerinin yerine “iman” ve “birikimsel gelenek” terimlerini önermesini ele almakta ve bu yeni kavramsal çerçevede tek bir dinsel tarihin öğeleri olan farklı birikimsel geleneklerin doğruluk ve kurtarıcılık bakımından birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını belirtmektedir. Müellif, buna ilaveten, Smith’in tek tek dinlerin teolojileri yerine geçmesini istediği küresel teoloji teorisini anlatmakta ve kurtuluşun ve misyonerliğin bu küresel teolojide kazandığı yeni anlama dikkat çekmektedir. Makalenin değerlendirme kısmında Aydın, Smith’in düşüncelerine getirilen eleştirileri tahlil etmektedir. Buradaki ilginç noktalardan birisi, yazanın Smith’in iman ve birikimsel gelenek kavramlarına İslâm kültüründen bulduğu karşılıklardır. Aydın, Smith’in iman ve birikimsel gelenek arasında yaptığı ayrımı, “din” ve “İslâm” terimleri arasında Kur’an’da yapılan ayrımla örtüşür kabul etmektedir.

Dinî çoğulculuğun diğer bir temsilcisi olan John Hick’in görüşlerini de Cafer Sadık Yaran, “John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk” başlıklı makalesiyle tanıtip değerlendirmiştir (s. 127-160). Makalede önce John Hick’in dinî ve entelektüel biyografisi, fundamentalist bir Hıristiyandan dinî

çoğulculuğun savunuculuğuna varışı anlatılmıştır. Daha sonra Hick'in çoğulculuğu temellendirdiği, evrenin dinî açıdan müphem oluşu, yani ne teizmin ne de naturalizmin aklen temellendirilebileceği noktasından hareketle, birbirinden bu kadar farklı şeyler konusunda bile kesin delil sunamayan aklın, nihayetinde, akli değerlendirmelere değil, bireysel dinî tecrübeye dayanan imanın değerlendirilmesine, yani belli bir dinin hak, diğerlerinin de batıl oluşunu göstermeye yetmeyeceği şeklindeki görüşlerine yer verilmiştir (s. 132-134). Yaran, Hick'in dinlerin doğruluk ve kurtarıcılık bakımından birbirleriyle aynı statüde olduğu tezini anlatarak Hick'in dinî çoğulculuğunun bir değerlendirmesini sunar. Yaran, Hick'in dinî çoğulculuğunun "farklı dinlere mensup insanların barış içinde bir arada" yaşamalarını teminde dışlayıcılık ve kapsayıcılık gibi seçeneklerden daha elverişli olduğu kanaatinedir.

Kitabın "İkinci Bölümü"nde, İslâm düşüncesinde İslâm dininin iki temel kaynağı olarak Kur'an ve sünnet ile kelimada ve tasavvufta ötekine nasıl bir konum verildiği ele alınmaktadır. "Kur'an Verilerine Göre 'Öteki'nin Konumu" başlıklı makalede (s. 163-216) Mehmet Okuyan ve Mustafa Öztürk Kur'an'da kurtuluş yolu olarak takdim edilen "islam" kavramını inceleyip bunun farklı tarihsel dinlerin arkasındaki asli dine mi yoksa onun tezahürlerine mi tekabül ettiğini tartışmaktadır. Kur'an'da ehl-i kitapla ilgili ayetler ve bunların Müslüman âlimlerce yorumlanması ile Kur'an'ın kurtuluş için gerekli saydığı şartlar ve bunların müfessirlerce yorumu ele alınmaktadır. Yazarlar geçmiş dönemlerdeki ulemanın bu ayetleri dışlayıcı tarzda yorumlama eğilimlerine karşı çıkararak ayetlerdeki Allah'a ve ahirete iman etme ile salih amel işleme şartlarının Müslüman olmakla mukayyet olmayacağı kanaatinde idirler.

Osman Güner "Hz. Peygamber'in "Öteki"ne Bakışı" başlıklı makalesinde (s. 217-284), Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanların inançlarına nasıl baktığını ve pratikte onlarla nasıl ilişki kurduğunu ele almıştır. Güner makalesinde hem Hz. Peygamber'in, risaletinin başından beri kendisinden daha önce gönderilen ilahî mesajları tasdik etmek üzere gönderildiğinin bilincinde olduğunu hem de başkalarının kutsallarına saygılı davranmayı benimseyip öğütlediğini belirtir. Kur'an'da ehl-i kitaba yapılan çağrının da işaret ettiği gibi, tevhid ilkesinde bir araya gelme emrinin Hz. Peygamber'in başkalarının inançlarına bakışını biçimlendirdiğini ifade eder. Güner, Hz. Peygamber'in Medine'deki uygulamalarını merkeze alarak başkalarıyla birarada yaşama konusunda Hz. Peygamber'in pratiğini açıklamakta ve Müslümanların farklı din mensuplarıyla hoşgörü içinde, birarada yaşama konusunda hem teorik ilkelere hem de bunları uygulama tecrübesine sahip olduklarını belirtmektedir.

“Kelam'a Göre Öteki Dinlerin Durumu” başlıklı makalesinde (s. 285-305), Burhanettin Tatar, kelama dil oyunları teorisi perspektifinden yaklaşarak kelamın “tıpkı felsefe gibi, olağan dilin belli ölçülerde soyutlanması ile oluşan bir dil oyunu içinde kendisini algıladığı”nı ileri sürer. Kelamın “kısmen yapay olan bir ‘dil oyunu’ndan hareketle hem kendisinin hem de ‘öteki dinler’ kavramının anlam ve sınırlarını belirlediği” kanaatindedir. Tatar, kelamın öteki dinleri kendi terimleriyle anlayıp daha sonra bu anladığı şeyi kendi dil oyununa transfer etmek yerine “doğrudan kendi kavramsal çerçevesi içinde anlamakta” olduğunu belirtir. Kelamcıların Hıristiyan ve Yahudi inançlarına olan ilgilerini, onlara yazılan reddiyeleri, “kelamın dil oyunu ile Kur’an’ın dil oyunu”nu karşılaştırır. Tatar kelamın dili kullanma stratejisi gereği diyaloga imkân vermediği kanaatindedir (s. 287). Tatar diyaloga imkân vermeyişin nedeni olarak kelamcılarının dilin sınırlarını rasyonel düşünce ile belirlemelerini gösterir. Buna karşılık Kur’an’ın dil ile düşünce ilişkisini, düşüncenin “dil oluşturduğu çekim merkezi etrafında” yoğunlaşmasını gerektirecek (s. 301) şekilde kurduğu kanaatindedir. Bu durumda, Tatar’ın kavramlarıyla söylemek gerekirse, Kur’an’ın dil oyunuyla, kelamın dil oyunu tam da birbirlerine zıt yönlere bakar. Tatar’ın değerlendirmeleri oldukça ilginç ve tartışmayı teşvik edici mahiyettedir.

Kitaptaki son çalışma mutasavvıfların ötekine bakışına ayrılmış. Cafer Saded Yaran “İbn Arabi, Mevlana ve Yunus Emre’ye Göre “Öteki”nin Durumu” başlıklı makalesinde (s. 307-350), ismi zikredilen mutasavvıfların gayrimüslimlere bakışını, varlığın birliği öğretisiyle ilişkilendirir. Onların, tıpkı varlığın görünüşteki çokluğuna rağmen özde bir olduğunu kabul ettikleri gibi, bütün dinleri de görünüşteki çok ve çeşitliliklerine rağmen öz itibarıyla bir kabul ettiklerini belirtir. Onların “mutlak ilah” ve “inanılan ilah” ayırımı yaparak bu çerçevede itikadi ayrıntıların fazla abartılmaması gerektiği kanaatinde olduklarını ileri sürer. Yaran, buna rağmen onların tavırlarının “radikal bir çoğulculuk” da olmadığı kanaatindedir. Genel olarak görüşlerini kapsayıcılık olarak niteler ve onların sultanlara verdiği, dışlayıcılık olarak nitelenebilecek olan görüşlerinin varlığına dikkat çeker. Sözü geçen sufilerin dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk şeklindeki üçlü kategoriden her biriyle ilişkilendirebilecek olan görüşler serdetmiş olmalarını, Yaran bir çelişki olarak görmez. Bu görüşleri onların “Normal ve genel halleriyle”, “Ariflik ve aşk gereği halleriyle” ve nihayet “akıl, ilim, irşat gibi makamlarda” (s. 25) konuşmalarıyla ilişkilendirir.

Dinlerin çeşitliliğine ve başka dinlere mensup insanlarla birarada yaşamının imkânlarının teorik ve pratik zemininin ne olabileceğine dair tartışmaların ül-

kemizde fazla olmadığı düşünülürse –en azından kitabın yayımlandığı tarihlerde bu böyleydi– kitabın Türkçe literatürde bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Kitap bu konulara nispeten yabancı olan Türk okuyucusu dikkate alınarak yazılmıştır. Tatar'ın makalesi dışta tutulursa, kitapta nispeten tasvirici bir üslup hakimdir. Makalelerin sonuna yazarlar çoğunlukla birer değerlendirme kısmı eklemişlerdir. Bu da okuyucunun konulara intibakını kolaylaştıran bir faktör sayılmalıdır.

Kitabın alt başlığının da (*Dinlerin Doğruluk/Kurtarıcılık ve Birarada Yaşama Sorunu*) da gösterdiği gibi, belki de Türkçe'de konuyla ilgili literatürün azlığı sebebiyle kitabın konusu oldukça geniş tutulmuştur. Diyalog, doğruluk, kurtarıcılık gibi kavramların birbirleriyle ilişkileri, bu genişliğin tabii bir sonucu olarak, iyi belirlenmemiştir. Bu durum da okuyucunun zaman zihnini bulandırmaktadır. Mesela diyalog ve dışlayıcılık gibi konular birbirleriyle nasıl ilişkilendirilecektir? Zira dışlayıcılar da dahil, kimse diyaloga karşı çıkmamaktadır. Belki diyalogun nasıl ve hangi düzeyde olması gerektiği konusunda dışlayıcılar ve kapsayıcılar veya çoğulcular farklı düşüncelere sahipler. Ama kitapta üzerinde yoğunlaşılacak konu bu olmadığı için bu konuda kimin ne söylediğini veya hangi tarafın argümanlarının daha tutarlı olduğunu anlamak güçtür.

Yine dikkate alınan konuların genişliği sebebiyle eserde tanıtımı yapılan görüşlerle bunlar üzerine yapılan değerlendirmeler arasındaki bağlantı zaman zaman zayıf kalmıştır. Mesela birinci ve ikinci makalelerin sonuç kısımlarına bakalım. Birinci makalenin sonunda, Mustafa Köylü diyalogun aslında misyonerliğin yeni bir tarzı olduğunu anlatırken (s. 46-47, 60), ikinci makalede Cafer Sadık Yaran kapsayıcıların diyalogun gerekliliği üzerindeki vurgularını belirtip artık insanları “Hıristiyanlığa döndürme” arzusu ve amacı taşımadıklarını ifade etmektedir (s. 77). Böyle bir farklılık kuşkusuz yazarların kendi değerlendirmelerinin gereği olarak oldukça yerindedir. Ancak okuyucu tartışma yetersizliğinden, bunlardan birini tercih etmekte güçlük çekecektir.

Günden güne küçülen yerküremizde, ötekiyle bir arada yaşamak herkesin yüz yüze olduğu bir durumdur. Ötekiyle barış içinde ve dinî kimliğini kaybetmeden bir arada yaşamak konusu üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi, çokça tartışılması gereken bir konudur. Bu sahadaki yazıların fazla olmadığı dikkate alındığında, bir giriş mahiyetinde olan bu eser oldukça önemli bir işleve sahiptir. Özellikle konuya yabancı okuyucunun, tartışılan problemin değişik vechelerine ilişkin temel bilgileri bulabileceği oldukça yararlı bir eserdir.

Rahim Acar